

УДК 811.161.3

М.У. Гуль*аспірант каф. беларускага мовазнаўства і дыялекталогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна***БЕЛАРУСКАЯ САЦЫЯЛАГІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ:
ЛЕКСІКА-ГРАМАТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА,
ПАХОДЖАННЕ І ЎТВАРЭННЕ**

Упершыню разглядаецца гісторыя фарміравання беларускай сацыялагічнай тэрміналогіі, падаецца пералік лексікаграфічных прац, дзе яна зафіксавана. З генетычнага пункту погляду беларуская сацыялагічная тэрміналогія ў сферы фіксацыі прадстаўлена ў асноўным уласнабеларускімі адзінкамі. Сярод моналексемных тэрмінаў дамінуюць назоўнікі. Большасць сацыялагічных тэрмінаў утворана сінтаксічным і марфалагічным спосабамі.

Уводзіны

Гэтая праца фактычна ўпершыню ў беларускай лінгвістыцы ўзнімае пытанне аб нацыянальнай сацыялагічнай тэрміналогіі, яе складзе і гісторыі фарміравання. Зараджэнне сацыялагічнай думкі на Беларусі традыцыйна адносяць да XIX ст. (працы Ф. Багушэвіча, К. Каліноўскага, А. Пашкевіч (Цёткі) і інш.) [1, с. 215]. Стварэнне ў 1929 г. Акадэміі навук Беларусі стала асновай для правядзення актыўных сацыялагічных даследаванняў. Аднак з канца 1930-х да сярэдзіны 1950-х гг. сацыялогія фактычна не развівалася. У 1960-я гг. былі заснаваны грамадскі Інстытут сацыялагічных даследаванняў, сектар (пазней аддзел) сацыялогіі ў Інстытуце філасофіі і права АН Беларусі, лабараторыя сацыялагічных даследаванняў пры Беларускай дзяржаўнай універсітэце. У наступныя дзесяцігоддзі сацыялогія развівалася ў асноўным як прыкладная навука. У 1989 г. быў заснаваны Рэспубліканскі цэнтр сацыялагічных даследаванняў (пазней Інстытут сацыялогіі; першы дырэктар – Я.М. Бабосаў), у гэтым жа годзе ў БДУ створана кафедра сацыялогіі. У 1996 г. першы ў БДУ доктар сацыялагічных навук Д.Г. Ротман стварыў Цэнтр сацыялагічных і палітычных даследаванняў. Цяпер у вышэйшых навучальных установах Беларусі функцыянуюць пяць сацыялагічных аддзяленняў.

Аналіз крыніц фактычнага матэрыялу сведчыць аб тым, што сацыялагічная думка Беларусі пераважна рускамоўная: «Словарь прикладной социологии» (Мінск, 1984 г.); «Социологический словарь» (пад рэд. Г.П. Давідзюка, Мінск, 1991 г.); «Социологическая энциклопедия» (пад рэд. А.М. Данілава, Мінск, 2003 г.); энцыклапедыя «Социология» (склад. А.А. Грыцанаў і інш., Мінск, 2003 г.), «Новейший социологический словарь» (склад. А.А. Грыцанаў і інш., Мінск, 2010 г.).

Значная колькасць падручнікаў і манаграфій па сацыялогіі ўбачыла свет на пачатку XXI ст., але, зноў жа, пераважная большасць гэтых прац выканана на рускай мове. Нават у часопісах знаходзім мінімальную колькасць беларускамоўных публікацый. Так, у часопісе «Социология» за 2012–2015 гг. ёсць толькі адна публікацыя на беларускай мове (Тычына, М.А. Сацыялогія літаратуры як частка сацыялогіі ведаў: праблема дэмаркацыі межаў; 2015. – № 1. – С. 104–114); у часопісе «Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 1. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія» – таксама толькі адна беларускамоўная публікацыя за 2010–2015 гг. (Люкевіч, У.П. Дзеці ў варунках сацыяльнай адаптацыі: спорт як альтэрнатыва фарміравання і развіцця асобы; 2015. – № 2. – С. 104–110).

Навуковы кіраўнік – М.Р. Прыгодзіч, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Праблема вылучэння беларускай сацыялагічнай тэрміналогіі надзвычай складаная, паколькі яна ў асноўным падаецца як частка філасофскай (ці яшчэ шырэй – грамадазнаўчай) тэрміналогіі. У «Кароткім тлумачальным слоўніку філасофскіх, сацыяльных і культуралагічных тэрмінаў» сацыялагічная тэрміналогія выдзелена асобна: змешчана 57 сацыялагічных тэрмінаў, большасць з якіх у сваім складзе маюць кампаненты *сацыялогія, сацыялагічны, сацыяльны (антрапалогія сацыяльная, гіпотэза прыкладнога сацыялагічнага даследавання, наміналізм сацыялагічны, сацыяльная супольнасць, сацыяльная роля, фенаменалагічная сацыялогія і інш.)*.

Беларуская сацыялагічная тэрміналогія зафіксавана ў наступных лексікаграфічных працах: XI-м выпуску Беларускай навуковай тэрміналогіі «Грамадазнаўства» (БНТ-11), «Русско-белорусском словаре общественно-политической терминологии» пад рэдакцыяй М.В. Бірылы і М.Р. Судніка (РБС-70), 12-томнай «Беларускай савецкай энцыклапедыі» (Мінск, 1969–1975 гг.), «Кароткім тлумачальным слоўніку філасофскіх, сацыяльных і культуралагічных тэрмінаў» пад рэд. М.Н. Бяспамятных (КТС-92), энцыклапедычным даведніку для школьнікаў «Чалавек і грамадства» (Мінск, 1998 г.), 18-томнай «Беларускай энцыклапедыі» (БЭ-96), «Беларускім палітычным слоўніку» В.В. Шынкарова і С.П. Раманавай (БПС-2011).

Даследчыкі адзначаюць, што для шэрагу тэрмінаў характэрна міжгаліновая мнагазначнасць, калі адзін і той жа тэрмін уваходзіць у розныя тэрмінапалі, дзе вызначаецца адметнай валентнасцю і адрознымі сістэмнымі сувязямі [2, с. 8]. Так, у склад беларускай сацыялагічнай тэрміналогіі ўваходзяць розныя тыпы тэрмінаў: агульнанавуковыя (*метада, сістэма, структура*), міжгаліновыя (*адзінаўладдзе, асоба, грамадства*), спецыяльныя (*групаванне, сацыяльная іерархія, сацыяльная мабільнасць, сацыялізацыя, сацыяльнае*).

Мэтай артыкула з’яўляецца аналіз беларускай сацыялагічнай тэрміналогіі ў сферы фіксацыі на генетычным, лексіка-граматычным і словаўтваральным узроўнях. Намі выдзелена і прааналізавана сацыялагічная тэрміналогія з БНТ-11, РБС-70, БЭ-96, БПС-2011, а таксама 57 сацыялагічных тэрмінаў з КТС-92.

Лексіка-граматычная характарыстыка беларускіх сацыялагічных тэрмінаў

Існуюць розныя пункты погляду на тое, якія лексічныя адзінкі ўваходзяць у склад тэрміналогіі. Згодна з меркаваннем У.М. Лейчыка, «у якасці тэрмінаў выступаюць простыя (невыворныя), выворныя, складаныя словы, свабодныя словазлучэнні, як правіла, атрыбутыўнага тыпу ...а таксама ўстойлівыя канструкцыі – ад фразеалагічных зрашчэнняў да фразеалагічных выразаў» [3, с. 125]. Выклікае спрэчкі і пытанне адносна таго, якімі часцінамі мовы прадстаўлена тэрміналогія. Услед за Л.А. Антанюк мы прытрымліваемся таго пункту гледжання, што ў склад тэрміналогіі павінны быць уключаны тэрміны-прыметнікі, тэрміны-дзеясловы, тэрміны-прыслоўі, а не толькі тэрміны-назоўнікі [4, с. 63].

Пераважную большасць беларускіх сацыялагічных *моналексемных* тэрмінаў утвараюць назоўнікі: 1 646 тэрмінаў з аналізуемых 3 951, ці 42%. Гэта заканамерна, паколькі ядром тэрміналогіі большасць даследчыкаў прызнае назоўнікі, агульныя імёны [5, с. 37]. Намі вылучаны наступныя лексіка-семантычныя групы сацыялагічных тэрмінаў: *назвы абстрактных навуковых паняццяў (антаганізм, антрапацэнтрызм, гістарызм, кансэнсус); назвы галін ведаў (антрапалогія, антрапасацыялогія, этнасацыялогія); назвы вучэнняў (біхевіярызм, віталізм, кейнсіянства); назвы ўласцівасцей (антаганістычнасць, бесканфліктнасць, рэпрэзентатыўнасць); назвы якасцей (альтруізм, амаралізм, гераізм); назвы працэсаў (глобалізацыя, фашызацыя, урбанізацыя); назвы метадаў даследавання (апытанне, інтэрв’ю, тэст); назвы з’яў (адзінадзяржаўе, адзінаўладдзе, безуладдзе); назвы дзеянняў (барацьба, галасаванне, паўстанне); назвы*

прадметаў (анкета); **назвы прафесій, сфер дзейнасці** (сацыёлаг, сацыёлаг-суб'ектывіст, сацыёлаг-электык); **назвы асоб** (апатрыд, выбаршчык, імігрант, рэспандэнт); **назвы класаў, сацыяльных груп** (алігархія, арыстакратыя, сялянства); **назвы супольнасцей** (грамадства, калектыў, каста, секта) і інш.

Другую па велічыні групу сярод моналексемных тэрмінаў складаюць тэрміны-прыметнікі (65 адзінак з 3 951, ці 2%): *агульнанародны, аўтарытарны, бяскласавы, бяспраўны, грамадзянскі, грамадскі, дакласавы, лаяльны*. Колькасць тэрмінаў-дзеясловаў і тэрмінаў-дзеепрыметнікаў нязначная: *анексіраваць, арганізоўваць, галасаваць, дыскрымінаваць, дэкласавацца, рэпрэсіраваць; вызвалены*. Колькасны склад моналексемных і полілексемных сацыялагічных тэрмінаў прадстаўлены ў табліцы 1.

Табліца 1. – Лексіка-граматычная характарыстыка беларускіх сацыялагічных тэрмінаў

Крыніца	Агульная колькасць	Тэрміны-назоўнікі	Тэрміны-прыметнікі	Тэрміны-дзеясловы	Тэрміны-дзеепрыметнікі	Тэрміны-словазлучэнні
БНТ-11	799	449	47	7	10	286
РБС-70	1 689	433	4	8	–	1 244
КТС-92	57	18	–	–	–	39
БЭ-96	376	291	–	–	–	85
БПС-2011	1 030	455	15	3	1	556
Усяго	3 951	1646	66	18	11	2 210

Паходжанне беларускіх сацыялагічных тэрмінаў

Большасць беларускіх сацыялагічных тэрмінаў складаюць уласнабеларускія адзінкі (2 975 тэрмінаў з 3 951, ці 75%). Колькасць уласнабеларускіх і запазычаных тэрмінаў адлюстравана ў табліцы 2.

Табліца 2. – Паходжанне беларускіх сацыялагічных тэрмінаў

Крыніца	Агульная колькасць	Уласнабеларускія	Запазычаныя
БНТ-11	799	607	192
РБС-70	1 689	1 453	236
КТС-92	57	45	12
БЭ-96	376	169	207
БПС-2011	1 030	701	329
Усяго	3951	2 975	976

Сярод запазычаных тэрмінаў найчасцей сустракаюцца тэрміны *лаціна-грэчаскага* паходжання: *агенты, агіякратыя, агламерацыя, адаптацыя, адукацыя, біфуркацыя, генацыд, герантакратыя, дыктатура, дэмаграфія, інтэрпеляцыя, клептакратыя, наасфера, неафіт, парадыгма, патрыярх, паўпер, рэфарматар, сітуацыя, статус, тэхнакратыя, харызма, электарат* і інш.

Значную ў колькасных адносінах групу сярод запазычаных тэрмінаў складаюць *галіцызмы*: *абсалютызм, абсентэізм, анкета, актуалізацыя, альтруізм, амаралізм, анексія, антысеміт, антысемітызм, апалітызм, аскетызм, багема, банкакратыя, буржуа, буржуазія, бюракрат, бюракратызм, бюракратыя, валютарызм, валіднасць, віталізм, гарантыя, геданізм, герайзм, дывергенцыя, дыскрымінацыя, дэкаланізацыя, дэспатызм, індывідуалізм, кансерватар, касмапаліт, маргінал* і інш.

Зафіксаваны сярод сацыялагічных тэрмінаў і *германізмы*: *агрэсар, аўтарытэт, гегемон, група, дыктат, капіталізм, катэдар-сацыялізм, клерыкал, люмпен, матрыярхат, нацызм, нацыст, патрыярхат, пуч і інш.*

Асобна можна выдзеліць **англіцызмы**: *аўтсайдар, біхевіарызм, буфер, гендар, джынгаізм, дэпрывацыя, інстытуцыяналізм, кантэнт-аналіз, лідар, маніторынг, мі-тынг, нанканфармізм, паблік рылейшнз, паблісіці, плюралізм, постмадэрнізм, радыкал, рэспандэнт, сексізм, селектарат, трайбалізм, трэд-юніянізм, халізм, хіпі, эсканізм.*

У сацыялагічнай тэрміналогіі сустракаюцца адзінкавыя запазычанні з **польскай мовы** (*асвета, асоба, бунт, бунтаваць, шлюб*), а таксама з **рускай** (*абшчына, бальшавізм, бальшавік, кулак, ленінізм, народнік, раўнапраўе, саслоўе*), **украінскай** (*грамадзянін, зносіны*), **кельцкай** (*праз англійскую – клан*), **італьянскай** (*расізм, фаварыт, фашызм, фашыст*), **тамільскай** (*праз англійскую – парыя*), **палінезійскай** (*праз англійскую – табу*).

Утварэнне беларускіх сацыялагічных тэрмінаў

Пры аналізе тэрмінаўтварэння сучасныя лінгвісты кіруюцца меркаваннем, што любы тэрмін у складзе тэрміналогіі трактуецца як вытворны [6, с. 44].

Найбольш прадуктыўным з'яўляецца **сінтаксічны спосаб** тэрмінаўтварэння. «Прадуктыўнасць састаўных найменняў выклікаецца тэндэнцыяй моўнага развіцця: пры ўтварэнні тэрмінаў не прыцягваецца новы моўны матэрыял, не ствараюцца новыя моўныя адзінкі, а выкарыстоўваюцца ўжо існуючыя, на базе якіх і з'яўляюцца састаўныя тэрміны-найменні» [7, с. 61]. Большасць сацыялагічных тэрмінаў, утвораных гэтым спосабам, двухкампанентныя (*сацыяльная абарона, асветніцкі абсалютызм, структурны аналіз, замежныя грамадзяне, хворае грамадства, гендарная дыскрымінацыя; тэорыя абмену*), але сустракаюцца і трохкампанентныя тэрміны (*заказное сацыялагічнае даследаванне; праграма сацыялагічнага даследавання, сацыяльныя складнікі дэмакратыі*), і чатырохкампанентныя (*дынаміка даных сацыялагічнага даследавання*).

Другое месца па колькасці ўтварэнняў займае **марфалагічны спосаб**, які ўключае суфіксацыю (*аналітычнасць, апытанне, індывідуальнасць, народнасць, народны*), прэфіксацыю (*дэбюракратызацыя, дэідэалізацыя, дэнацыфікацыя*), прэфіксальна-суфіксальную афіксацыю (*беспрацоўе, бяспраўны*); асноваскладанне (*народанасельніцтва, светапогляд*), асноваскладанне з суфіксацыяй (*двоеўладдзе, раўнапраўе*), слова-складанне (*лідар-гандляр, лідар-служка*), абрэвіяцыю (*дзяржкапіталізм*).

Выдзелены наступныя словаўтваральныя тыпы ў межах **суфіксацыі** для ўтварэння абстрактных і зборных назоўнікаў:

1. Аснова назоўніка + суфікс **-ізм/-ызм**: *аскетызм, біялагізм, геаграфізм, гегеманізм, рытуалізм* (РБС-70).

2. Аснова прыметніка + суфікс **-асць (асць)**: *адказнасць¹, безадказнасць, бездзяржаўнасць, бесстароннасць, бясъечнасць, вераносцьлівасць, вольнасць* (БНТ-11); *рэпрэзентатывнасць* (КТС-92), *добранадзейнасць, ідэйнасць, ментальнасць* (БЭ-96), *аналітычнасць, галоснасць, гетэрагеннасць, дзяржаўнасць, ідэйнасць, індывідуальнасць, калегіяльнасць, каставасць, латэнтнасць, лаяльнасць, мабільнасць, маргінальнасць, народнасць, нацыянальнасць, праваздольнасць, роўнасць, спекулятыўнасць, стабільнасць* (БПС-2011).

3. Аснова прыметніка + суфікс **-цтва(а)/-ств(а)**: *бядняцтва, грамадства, дактрынерства, дыктатарства, каланізатарства, кіраўніцтва, кулацтва, сялянства* (РБС-70). У «Словаўтваральным слоўніку беларускай мовы» словы *бядняцтва, грамадства, кулацтва, сярдняцтва* матывуюцца назоўнікамі [8], але «Беларуская граматыка» сцвярджае, што назоўнікі з суфіксам **-ств(а)** утвараюцца толькі ад прыметнікаў [9, с. 258].

¹ Прыклады з лексікаграфічных крыніц падаюцца з захаваннем іх лексіка-арфаграфічных асаблівасцей.

4. Аснова дзеяслова + суфікс **-енн(е)/-энн(е), -еньн(е)/-эньн(е)**: *абезьзямельне, аднаўленьне, адрачэньне, адступленьне, вызваленне* (БНТ-11), *адчужэньне, вызваленне, раслаенне, перанасяленне* (РБС-70).

5. Аснова дзеяслова + суфікс **-нн(е)**: *выхаванне, галасаванне, дэкласаванне, панаванне, паўстанне, прагназаванне, спажыванне, стымуляванне* (РБС-70), *групаванне* (КТС-92), *апытанне, назіранне, стымуляванне* (БПС-2011).

6. Аснова дзеяслова + суфікс **-ацы(я)**: *бюракратызацыя, дэмакратызацыя, фашызацыя* (РБС-70).

7. Аснова дзеяслова + суфікс **-к(а)**: *матывіроўка* (БПС-2011).

8. Аснова дзеяслова + нулявы суфікс: *развага* (РБС-70).

9. Прыслоўе + суфікс **-ак**: *звышак* (БНТ-11).

Для ўтварэння *Nomina Agentis* у сацыялагічнай тэрміналогіі характэрныя наступныя словаўтваральныя тыпы:

1. Аснова назоўніка + нулявы суфікс: *алігарх* (БПС-2011).

2. Аснова назоўніка + суфікс **-іст**: *расіст, экстрэміст* (БПС-2011).

3. Аснова назоўніка + суфікс **-нік**: *абшарнік, асаднік, асьветнік* (БНТ-11).

4. Аснова прыметніка + суфікс **-ец**: *мірлівец, паступовец, прамысловец* (БНТ-11).

5. Аснова прыметніка + суфікс **-ік**: *саматужнік* (БНТ-11).

6. Аснова прыметніка + нулявы суфікс: *нефармал* (БПС-2011).

7. Аснова дзеяслова + суфікс **-нік**: *бунтаўнік, насельнік, прадстаўнік* (БНТ-11).

8. Аснова дзеяслова + суфікс **-енец**: *пасяленец, усяленец* (БНТ-11), *адшчапенец, перасяленец* (БПС-2011).

9. Аснова дзеяслова + суфікс **-цель**: *вызваліцель* (БНТ-11).

10. Аснова дзеяслова + суфікс **-ца(а)**: *абаронца* (БНТ-11).

11. Аснова назоўніка + суфікс **-к(а)**: *вызваліцелька, грамадзянка, рэфарматарка* (БНТ-11).

Утварэнне сацыялагічных тэрмінаў-прыметнікаў прадстаўлена наступнымі суфіксальнымі словаўтваральнымі тыпамі:

1. Аснова назоўніка + суфікс **-ав-**: *класавы* (БПС-2011).

2. Аснова назоўніка + суфікс **-н-**: *народны* (БПС-2011).

3. Аснова назоўніка + суфікс **-ск-**: *грамадскі* (БПС-2011).

4. Аснова назоўніка + суфікс **-ічн-/ычн-**: *аўтономічны, соцыялістычны* (БНТ-11).

5. Аснова назоўніка + суфікс **-іўн-**: *прогрэсіўны* (БНТ-11).

6. Аснова назоўніка + суфікс **-лів-**: *мірлівы* (БНТ-11).

7. Аснова назоўніка + нулявы суфікс: *кіраўнічы* (БНТ-11).

8. Аснова дзеяслова + суфікс **-льн-**: *аб'яднальны, застрашальны, зраўнальны* (БНТ-11).

Для ўтварэння сацыялагічных тэрмінаў-дзеяпрыметнікаў уласцівы наступны суфіксальны словаўтваральны тып: аснова дзеяслова + суфікс **-ен-**: *адасоблены, вызвалены, высваены, залюднены, заняволены* (БНТ-11).

Для ўтварэння сацыялагічных тэрмінаў-дзеясловаў характэрны суфікс **-ірава-**: *рэпрэсіраваць* (БПС-2011).

У межах прэфіксацыі выяўлены наступныя словаўтваральныя тыпы для тэрмінаў-назоўнікаў:

1. Аснова назоўніка + прэфікс **анты-**: *антыаўтарытарызм, антыбальшавізм, антыгуманізм, антыдыялектыка, антыдэмакратызм, антыінтэлектуалізм, антыкамунізм, антымарксізм* (РБС-70).

2. Аснова назоўніка + прэфікс **без-/бес-**: *беспарадак* (БНТ-11), *безграмадзянства* (БПС-2011).

3. Аснова назоўніка + прэфікс **дэ-**: *дэбюракратызацыя, дэідэалагізацыя, дэнацыфікацыя* (БПС-2011).

4. Аснова назоўніка + прэфікс **контр-**: *контррэвалюцыя* (РБС-70).

5. Аснова назоўніка + прэфікс **не-/ня-**: *неспакой, няволя* (БНТ-11), *небыццё, неістотнае* (РБС-70), *нераўнапраўе, нязгода* (БПС-2011).

6. Аснова назоўніка + прэфікс **пера-**: *перавытворчасць, перапрадукцыя* (БНТ-11), *перадэтэрмінацыя* (БПС-2011).

7. Аснова назоўніка + прэфікс **пра-**: *прафашызм* (РБС-70).

8. Аснова назоўніка + прэфікс **рэ-**: *рэідэалагізацыя, рээміграцыя* (БПС-2011).

9. Аснова назоўніка + прэфікс **су-**: *сужыцьцё* (БНТ-11), *суадносіны* (РБС-70).

Nomina Agentis у межах прэфіксальнага спосабу ўтвараюцца пры дапамозе прыстаўкі **анты-**: *антыаўтарытарыст, антыдыялектык, антыклерыкал, антыфашыст*; прыстаўкі **ня-**: *няроўня* (БПС-2011); прыстаўкі **су-**: *суграмадзянін* (БНТ-11). Для сацыялагічных тэрмінаў-прыметнікаў уласцівы наступныя словаўтваральныя тыпы:

1. Аснова прыметніка + прэфікс **да-**: *дасацыялістычны* (РБС-70); *дакласавы* (БПС-2011).

2. Аснова прыметніка + прэфікс **не-**: *незалежны* (БНТ-11).

Прэфіксальна-суфіксальныя тэрміны-назоўнікі ўтвараюцца ад назоўнікаў пры дапамозе прэфікса **а-** і суфікса **-j-(э)**: *асяроддзе* (РБС-70); прэфікса **без-/бяз-/бес-/бяс-** і суфікса **-j-(э)/(о)ўj-(э)**: *беззаконьне, безрабоцьце, беззьямельле, бяладзьдзе, бялюдзьдзе, бязурадзьдзе* (БНТ-11); *безуладдзе, беспрацоўе, бяспраўе* (РБС-70); прэфікса **бяз-** і суфікса **-ств-(а)**: *бяжжонства* (БНТ-11). Тэрміны-прыметнікі ўтвараюцца пры дапамозе прэфікса **су-** і суфікса **-н-**: *сучасны* (БНТ-11), прэфікса **бяс-** і суфікса **-н-**: *бяскласавы, бяспраўны* (БПС-2011). Прэфіксальна-суфіксальныя ўтварэнні-дзеясловы прадстаўлены адзінкавымі прыкладамі: *абяскласіць, застрашаць* (БНТ-11).

Назоўнікі-кампазіты ўтвараюцца шляхам складання як уласнамоўных, так і запазычаных кампанентаў. Складаныя словы са спалучальнымі адносінамі слоў не выяўлены. Складаныя словы з падпарадкавальнымі адносінамі слоў складаюць значную колькасць: *самавызначэнне, самазахаванне* (БНТ-11), *волевыяўленне, дабрабыт, узаемаадносіны* (РБС-70), *веравызнанне, самаарганізацыя, самавыхаванне, самасвядомасць, светапогляд* (БЭ-96). Прадуктыўным з'яўляецца тып, у якім першым кампанентам з'яўляецца ўсечаная аснова або першы кампанент звязаны: *неанацызм, псіхарасізм, сацыял-пацыфізм* (РБС-70), *біясацыялогія, сацыябіялогія, сацыял-дарвінізм, этнасацыялогія, этнацэнтрызм* (БЭ-96). Складанні са звязаным апорным кампанентам сустракаюцца не так часта: *русафобія* (БПС-2011).

Суфіксальна-складаныя назоўнікі ў асноўным прадстаўлены словаўтваральным тыпам з суфіксам **-j-(э)**: *народаўладзьдзе, поўнапраўе, поўнаўладзьдзе* (БНТ-11), *адзінадзяржаўе, адзінаўладдзе, вялікадзяржаўе, двоеўладдзе, мнагаўладдзе, узаемаўладдзе, паўнапраўе* (РБС-70), *дзвухвер'е, народаўладдзе* (БПС-2011), а таксама тыпам з суфіксам **-ац/-ец** для абазначэння асобы: *чужаверац, чужаземец, чужаплемец* (БНТ-11).

Суфіксальна-складаныя прыметнікі ўтвораны складаннем з дапамогай суфікса **-н-**: *усенародны, чужаверны, чужаземны* (БНТ-11), *агульнанародны* (БПС-2011).

Словаскладанне таксама характэрна для ўтварэння Nomina Agentis: *сацыялаг-марксіст, сацыялаг-электык* (РБС-70), *лідар-гандляр, лідары-арганізатары, лідары-тэарэтыкі* (БПС-2011).

Лексіка-семантычны спосаб словаўтварэння, ці семантычная дэрывацыя, у тэрмінаўтварэнні мае некаторыя асаблівасці ў параўнанні з агульналітаратурнай мовай: 1) большая ступень прадуктыўнасці, чым у літаратурнай мове; 2) у тэрміналогіі семантычная дэрывацыя ўяўляе спосаб прыстасавання агульналітаратурных адзінак, а не працяглы працэс эвалюцыі значэння слова, як у літаратурнай мове; 3) у тэрмінаўтварэнні

могуць пераасэнсоўвацца словы з абстрактным значэннем, у агульнай практыцы – з канкрэтным [10, с. 56]. У межах сацыялогіі гэтым спосабам утвораны тэрміны *асоба, воля, грамада, дзейнасць, звычай, каштоўнасць, настрой, натоўп, род, свабода* і інш.

Найменшая колькасць тэрмінаў утварылася **марфалага-сінтаксічным спосабам**: *адэкватнае, беспрацоўныя, сацыяльнае, служачыя*. Колькасны склад вытворных тэрмінаў паказаны ў табліцы 3.

Табліца 3. – Утварэнне уласнабеларускіх сацыялагічных тэрмінаў

Крыніца	Агульная колькасць	Сінтаксічы	Марфалагічы	Лексіка-семантычны	Марфалага-сінтаксічны
БНТ-11	607	286	269	49	3
РБС-70	1 453	1 244	155	52	2
КТС-92	45	39	4	–	2
БЭ-96	169	85	54	29	1
БПС-2011	701	556	115	26	4
Усяго	2 975	2 210	597	156	12

Заклучэнне

На нашу думку, беларуская сацыялагічная навука недастаткова забяспечана тэрміналагічнымі слоўнікамі нарматыўнага характару. У лексікаграфічных працах, як правіла, сацыялагічная тэрміналогія прадстаўлена ў выглядзе часткі філасофскай ці грамадазнаўчай тэрміналогіі. Ядро сацыялагічнай тэрміналогіі складаюць тэрміны-назоўнікі і тэрміны-словазлучэнні. Паводле паходжання большасць тэрмінаў з’яўляюцца ўласнабеларускімі адзінкамі. Сярод запазычанняў дамінуюць тэрміны лаціна-грэчаскага паходжання. У асноўным тэрміны ўтвораны сінтаксічным ці марфалагічным спосабамі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Сакалова, Г. М. Сацыялогія / Г. М. Сакалова // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1996–2004. – Т. 14 : Рэле – Слаявіна. – 2002. – С. 214–215.
2. Лук’янюк, Ю. М. Сучасная беларуская філасофская тэрміналогія : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Ю. М. Лук’янюк ; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2003. – 19 с.
3. Лейчик, В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
4. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
5. Даниленко, В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
6. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне : манаграфія / Д. В. Дзятко ; пад навук. рэд. П. А. Міхайлава. – Мінск : БДПУ, 2009. – 192 с.
7. Лапкоўская, А. М. Сучасная беларуская батанічная тэрміналогія / А. М. Лапкоўская. – Гродна : ГрДУ, 2007. – 166 с.
8. Бардовіч, А. М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, М. М. Круталевіч, А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 413 с.

9. Беларуская граматыка : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа ; пад рэд. М. В. Бірылы, П. П. Шубы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985–1986. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаграфія. Марфаналогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – 431 с.

10. Мінакова, Л. М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, склад / Л. М. Мінакова, С. М. Аніськова, А. А. Станкевіч. – Гомель : Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны, 2004. – 146 с.

ПЕРАЛІК ПРЫНЯТЫХ СКАРАЧЭННЯЎ

БНТ-11 – Тэрмінолёгія грамадазнаўства. Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Т. 1. Вып. 11 [Электронны рэсурс] // Тэмаг. дадатак да «ARCHE». – 2010. – № 11(98). – С. 700–787 (Лінгвістыка 1920-х: тэрміналогія, лексыкаграфія, правапіс, фармаваньне літаратурнай мовы). – Рэжым доступу: <https://arche.by/item/3889>.

РБС-70 – Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии / под ред. Н. В. Бирилло [и др.]. – Минск : Наука и техника, 1970. – 452 с.

КТС-92 – Кароткі тлумачальны слоўнік філасофскіх, сацыяльных і культуралагічных тэрмінаў / рэдкал.: М. Н. Бяспамятных [і інш.]. – Гродна : Гродзен. дзярж. ун-т ім. Я. Купалы, 1992. – 51 с.

БЭ-96 – Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1996–2004. – Т. 1–18.

БПС-2011 – Шынкароў, В. В. Беларускі палітычны слоўнік / В. В. Шынкароў, С. П. Раманава. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2011. – 576 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 27.10.2016

Gul M.U. Belarusian Sociological Terminology: Lexical-Grammatical Characteristics, Origin and Derivation

The article presents the first attempt to trace the history of Belarusian sociological terminology and to provide its lexical-grammatical and derivational analysis. Nouns and word combinations represent the majority of Belarusian sociological terms. Most borrowed terms are of Greek and Latin origin. Compounding, morphological derivation, semantic derivation and substantivization are examined as types of term formation, compounding and morphological derivation being most productive.